

Lars Bergquist

Om staten

1993

Innehållsförteckning

1. Stat och samhälle	1
2. Leviathan.....	8
3. Staten och revolutionärerna	15

Staten och det civila samhället. Stat och klass: staten som ett organ för klassmakt. Den härskande klassens ideologiska hegemoni, dess tolkningsföreträdare. Staten, makten och statsmakten. Hur staten monopoliserar det civila samhällets gemensamma uppgifter. Staten och ideologin: marxistisk antietatism och socialdemokratisk statsdyrkan. Staten och kapitalet – sitter dom i samma båt? Sitter dom i så fall i samma ända av båten? Varför borgarna inte är kapabla att tillvarata sina egna intressen.

1. Stat och samhälle

(Opublicerad, oktober 1993)

Det är inte mycket vi har att vara tacksamma mot moderaterna för. Ett är dock att de har återinfört termen *det civila samhället* i svenskt språkbruk.

Det kommer kanske som en överraskning att jag skriver ”återinfört” och inte ”infört”. En ännu större överraskning är kanske att termen har en viktig ställning i Marx' och Engels' tänkande. Men så är det faktiskt. Härvidlag fullföljer de en klassisk tanke-tradition, som gjorde en tydlig distinktion mellan staten och det civila samhället (*bürgerliches Gesellschaft* på tyska, *civil society* på engelska). Hur grundläggande den är kan vi se av att denna distinktion finns hos de folk som på engelska brukar kallas *the interlacustrine Bantu*, alltså de bantufolk som bor mellan de stora centralafrikanska sjöarna och som långt före de vitas ankomst hade ett högt utvecklat statsväsen. Den var också helt självklar för alla människor före början av artonhundratalet. Vi kan alltså lugnt utgå från att det inte är Hans Zetterberg som uppfunnit den.¹ När vi själva har svårt att hålla begreppen i sär så är det alltså vi som är udda och avvikande. Och vi har inte blivit det spontant; tvärtom är denna förvirring avsiktligt fabricerad och spridd till oss, som ett led i den fördumning som är nödvändig för att varje exploaterande produktionssätt och dess politiska mekanismer skall kunna bestå.

I det följande utgår jag inte bara från klassiska skrifter som *Kommunistiska manifestet* (1848), Marx' *Louis Bonapartes 18:e brumaire* (1852), *Inbördeskriget i Frankrike* (1871) och *Kritiken av Gothaprogrammet* (1875) eller Engels' *Familjens, privategendomens och statens uppkomst* (1884) utan också från modern forskning om uppkomsten av det som i facklitteraturen brukar kallas *the pristine state*, ”urstaten” eller den stat som uppstår utan yttre eller föregående påverkningar. Lärofädernas utredningar ger oss viktiga impulser och förklarar hur de själva såg på dessa frågor, men självfallet har forskningen gått vidare sedan dess. Särskilt Engels, som främst stödde sig på den amerikanske kulturanthropologen Morgan och hans studier av irokeserna, är idag inaktuell när det gäller föreställningarna om det statslösa samhällets strukturer och urstatens uppkomstmekanismer (men inte i andra avseenden, vilket bör betonas). Både tankeväckande och roliga är två böcker av den materialistiske kulturanthropologen Marvin Harris, som man, trots hans protester, närmast får betrakta som en marxist *malgré lui* (*Cannibals and Kings*, 1978, och *Cultural Materialism*, 1979). Nyfikna personer kan också med fördel sätta tänderna i Fernand Braudels tre

¹ En person som, trots att han med nöd klarade kursen i statistik på dåvarande Stockholms högskola, var så ideologiskt meriterad att han gjordes till chef för SIFO. Där gjorde han högern sådana tjänster att han därefter upphöjdes till en av moderaternas chefsideologer.

volymer om *Civilisationer och kapitalism 1400-1800*, som mirakulöst nog finns på svenska (Stockholm 1982-86). Inte heller Braudel var någon marxist i den mer konventionella bemärkelsen, men han fastslog att Marx ”ställde de rätta frågorna”, och detta uppfattar jag som kriteriet på marxism, på att man ingår i dess tankeströmning.

Stat och klass

Vi kan bortse från frågan om uppkomstmekanismerna från scratch, ty alla nutida stater, och alla historiska stater i Europa, har varit och är ”sekundära stater” som grundats i kontakt med äldre, impulsgivande statsbildningar.² Men vad som slår oss när vi betraktar den redan uppkomna staten, även i dess mest utvecklade form och i teknologiskt lågutvecklade samhällen, är att den alltid existerar på basen av ett exploaterande samhälle. Varken i urkommunistiska eller patriarkaliska samhällen möter vi några *statsinstitutioner*; någon apparat avgränsad från eller upphöjd över vardagslivets strukturer och funktioner: den politiska nivån existerar inte. Men slavsamhällen, feodala och kapitalistiska samhällen har alltid statliga strukturer och institutioner. Dessa tycks vara nödvändiga för dessa samhällens bestånd. Och i alla stater har den härskande klassen den avgörande makten över statsapparaten.

För det mesta är de högsta posterna i denna apparat, i verkligheten om också inte alltid i lagen, förbehållna representanter för denna klass. Ser vi närmare på de intressen som denna apparat i första hand bevakar, så visar de sig vara den härskande klassens intressen. Lättast är detta att se i samhällen som vi har någon distans till; ty i varje samhälle råder en ideologi – uttryck för den härskande klassens *hegemoni*, för att använda Gramscis term – som utmålar dessa intressen som hela samhällets, för att inte säga världsordningens. Aristoteles fann det på sin tid självklart att det måste finnas slavar i ett samhälle, och att fria och slavar på något sätt var helt olika slags varelser: slaveriet var en naturgiven ordning. På samma sätt var det under medeltiden självklart att den feodala klassen var det egentliga samhällsbärande ståndet och att dess intressen var hela samhällets. Likadant är det nu: ”Det som är bra för General Motors är bra för USA” förklarade president Eisenhower, och ingen sade mot honom. Byt ut General Motors mot Volvo, och Carl Bildt hade kunnat säga detsamma. Och hos oss inskräper varje dag media, statsherrar och professorer att de rikas fortsatta berikande är den allt överskuggande samhällsfrågan.

Men när vi har förhållandena på armlängds avstånd ser vi dem tydligare, ty ideologin har då inte samma förmåga att blända oss. Feodalsamhällets lagar fastslår den feodala klassens avskiljande från de ofrälse stånden, dess politiska privilegier och dess anspråk på våldsmonopol. Den feodala staten upprätthåller dessa lagar med hot om galge, stegel och hjul. I Sverige kulminerade feodalismen så sent som på 1600-talet, och då sökte högadeln efter kontinentalt mönster skaffa sig ”hals- och handrätt” över sina underlydande bönder, det vill säga domsmakt över dem. Så långt gick det nu inte; det

² Det är t.ex. påfallande vilken central roll den romerska kyrkan spelade för statsbildandet i Väst- och Nord-europa från 500-talet och framåt; statsbildning och kristnande är två närmast identiska processer. I Östeuropa spelade den grekiskt-ortodoxa kyrkan en motsvarande roll. Kyrkan förvaltade det romerska arvet och var i praktiken ett internationellt konsultföretag: den tillhandahöll administrativ och teknologisk knowhow i utbyte mot en maktställning i den nygrundade staten.

fanns redan andra kontinentala mönster, stater med en absolut kungamakt och en underdånig hovadel.³ I de flesta europeiska stater fanns det senare brutala lösdrivarlagar som gjorde den rättslös som inte antingen hade egen förmögenhet (det vill säga produktionsmedel) eller också var städslad som legohjon och därför hade ”laga försvar”. Därmed var det straffbart att inte låta sig exploateras. När Napoleon lät ordna lagstiftningen efter den franska revolutionen, den som hade gjort bourgeoisin till härskande klass, hade civillagen cirka tvåtusen paragrafer. Av dessa behandlade åttahundra äganderätten.

Staten – *alla stater* – har en klassnatur. Den är den härskande klassens politiska och administrativa utskott. Om den ibland nådigt beviljar det exploaterade folket några lättnader, sociala i form av ”välfärd” eller politiska i form av symbolisk rösträtt och yttrandefrihet, så är de givna i den härskande klassens och den politiska stabilitetens intresse, eller också har de avtvingats staten genom politisk eller till och med väpnad kamp (ty de fri- och rättigheter som vissa västeuropeiska folk nu anses böra ha, dem har de förskaffat sig genom politiska aktioner som inneburit att åtskilliga medlemmar av härskande klasser tappat huvudena). Och självklart utesluter den ena grunden inte den andra: åtgärder som klart varit i borgarklassens intresse har man inte sällan måst tvinga på dess enskilda medlemmar. Mer om detta senare.

Staten och makten

” ... ett land [...] där staten insnärjer, kontrollerar, reglerar, övervakar och mästrar det civila samhället från dess mest allomfattande livsyttningar ner till dess mest obetydliga ryckningar, från dess mest allmänna existensformer till individens privata tillvaro, där denna parasitiska kropp genom den mest utomordentliga centralisering får en allestädes närvaro, en allvetenhet, en förmåga till förhöjd rörlighet och en elasticitet som finner en motsvarighet endast i själva samhällskroppens hjälplösa beroende, i dess slappa formlöshet ...” Vad för ett land? Och vem avlossar denna gruvliga salva? Är det en fradgetuggande ideolog från MUF? Nej – landet är inte Sverige och staten är inte socialdemokratisk. Det handlar om bourbonernas och napoleonernas Frankrike. Och i pennan håller Karl Marx (i *Louis Bonapartes 18:e brumaire*).

Detta är ingen tillfällig förlöpning. Ett par kapitel senare fortsätter han:

”Denna verkställande makt med dess enorma byråkratiska och militära organisation, med dess väldiga och utstuderade statsmaskineri, med en härskara av ämbetsmän som räknar en halv miljon, förutom en armé på ytterligare en halv miljon, denna förfärande parasitiska kropp som insnärjer det franska samhället och täpper till alla dess porer, kom till i den absoluta monarkins tid, genom det feodala systemets förfall, som den hjälpte till att påskynda. [...] Den första franska revolutionen, med sin uppgift att knäcka alla separata lokala, territoriella, kommunala och provinsiella makter för att skapa nationens medborgerliga enhet, var tvungen att utveckla vad den absoluta monarkin påbörjat: centraliseringen, men samtidigt regeringsmaktens omfattning, attribut och antal agenter. Napoleon fullborda-

³ Efter franskt och annat mönster gjorde sig Karl XI enväldig och exproprierade (genom förmyndarräfst och reduktion) i stort sett all den kronojord som adeln hade tillskansat sig under 1600-talet.

de detta statsmaskineri. Den legitimistiska monarkin och julimonarkin tillade ingenting utom en större arbetsfördelning, som växte i samma mån som arbetsfördelningen inom det borgerliga samhället skapade nya intressegrupper och därmed nytt material för statlig förvaltning. Varje *gemensam* intresse avskildes genast från samhället, sattes upp mot det som ett högre, *allmänt* intresse, undanrycktes från samhällsmedlemmarnas egen verksamhet och gjordes till ett föremål för statlig verksamhet, från en bro, ett skolhus och en bysamfällighets gemensamma egendom till järnvägarna, nationalförmögenheten och Frankrikes nationella universitet. I sin kamp mot revolutionen fann sig slutligen den parlamentariska republiken tvingad att, tillsammans med förtrycksåtgärderna, förstärka regeringsmaktens resurser och centralisering. Alla revolutioner fullkomnade denna maskin i stället för att krossa den. De partier som efter varandra tävlade om herraväldet betraktade besittningen av denna väldiga statsbyggnad som segrarens främsta byte.”

Gör om det, små Timbro-kulis!

Kärnan i varje statsapparat är våldsapparaten. Sådant som folkrepresentation, förvaltning av infrastruktur och undervisning, ”välfärd”, ja lagstiftningen och själva regeringen, allt detta kan en stat antingen helt undvara eller åtminstone förvandla till innehållslösa fasader, i varje fall för en tid. Men en våldsapparat kan den inte vara utan. I någorlunda högt utvecklade nationer är denna makt inte statens och klassmaktens första försvarslinje, utan den sista. Den verkar inte genom att verka, utan genom att finnas. Men utan våldet som yttersta sanktion blir lagar och förordningar, egendom och stöld, enbart tomma fraser.

Moderaterna utger sig för att vara *anti-etatister*, fiender till staten och vänner till det civila samhället. De ljuger. Sin lögn avslöjar de själva: det är de folkvalda landstingen de vill avskaffa, inte länsstyrelserna, statsmaktens uppifrån tillsatta regionala organ vilkas mest vitala uppgift är kontroll och polisövervakning. Det civila samhället är för dem enbart deras egna förmögenheter och profiter. Allt annat är ”material för statlig förvaltning”, med hjälp av batonger och kravallpolis om så krävs.

Men som redan Marx observerade nöjer sig inte staten med detta. Den lägger vantarna på alla samhällets gemensamma angelägenheter. Detta har flera goda skäl. Det första är att där det existerar en stat – som per definition inte tål andra politiska strukturer bredvid sig – måste denna därför upphöja sig själv till den enda företrädaren för det gemensamma intresset, över individer och regioner, men också (påstår den) över klasserna, ”särintressena”; varvid självfallet härsarklassens särintressen upphöjts till rang av allmänintresse. Det andra är att de gemensamma angelägenheter som den gör till ”material för statlig förvaltning” kan användas inte bara som maktkällor utan också som kanaler för maktutövning. Den som staten tar sin hand från, han skall förgås. Det tredje är att staten kan skyla sin nakenhet – den nakna makten – bakom det fikonlöv som utgörs av de gemensamma angelägenheter som den kapat och lagt beslag på, och som sedan får ursäktas dess egen existens. Det fjärde är att staten i sig själv blir sina tjänares ”sociala existens” som formar deras tänkande och skapar sitt eget särintresse och sitt eget omätliga behov av makt. Och slutligen för det femte är staten en aldrig sinande sughävert som förflyttar socialt överskott ner i penningherrarnas bottenlösa fickor. Borgarna har inte och har aldrig haft något emot förmögenhetsöverföringar, så länge pengarna flutit i deras riktning.

Staten och ideologin

Gemensamma angelägenheter finns i alla samhällen, fler och mer gemensamma ju mer utvecklat samhället är. Ingen kan längre dra ut i skogen och utanför alla samhällsliga sammanhang leva på att odla rovor. Men i ett statligt organiserat samhälle framträder staten med anspråk på monopol på att företräda allmänintresset, och har makt att få som den vill. Den infiltrerar det civila samhället, tar över allt fler av dess funktioner och reducerar det till en rent *privat* sfär, till det som staten finner ointressant och därför storsint överlåter till den enskilde. Allt i det civila samhället som går utanför privatlivets sfär blir ”material för statlig förvaltning”. Det gäller även den privatkapitalistiska offentligheten (företag och operationer som kan ställa tiotusenden på bar backe och lägga hela landsändar i lägervall är förbanna mig offentliga och kan inte behandlas på samma plan som privatkapitalistens tandborste). Men detta har privatkapitalisterna ingenting emot, eftersom staten är deras organ och arbetar i deras intresse och på deras nåder.

Till sist har det civila samhället blivit osynligt. Under andra omständigheter blev denna process först fullbordad i de centraleuropeiska och framför allt de tyska despotiska furstestaterna. Det var också där som etatismen, den naiva statsdyrkan, slog sina djupaste rötter. Den politiska splittring som lamslog Tyskland ideologiserades i denna bypumpsetatism, som fick det paradoxala resultatet att tysken inte kunde se ett enat Tyskland annat än som ett despotiskt Sachsen-Weimar i större skala, med en lika allsmäktig och allestädes närvarande byråkrati och ett lika förtvinat och vanmäktigt civilt samhälle som det han levde i. Ett enat tyskt civilt samhälle var något så främmande att det låg helt utanför den mentala horisonten. Och så blev etatismen den tyska politiska nationalreligionen.

Staten *blev* samhället. Ett liv utan statliga direktiv, tillstånd och förbud, en existens utan polisövervakning, blev bokstavligen något otänkbart, ty det fanns inga begrepp att tänka den tanken med. Inte bara den preussiske undersåten utan envar tysk ”bar gendarmen i sitt bröst” som man sade och stod därmed under polisuppsikt till och med på avträdet och i sängen. Staten tedde sig inte längre som en historiskt betingad företeelse i vissa samhällen, den ingick i människans grunddefinition. Utan stat var inget socialt liv möjligt. Alla människor levde i stater därför att de var människor. Detta ledde visserligen till absurditeter som bushmanstater och eskimåstater, men det kunde man bortse från; tänk att eskimåerna var så ociviliserade att de inte ens visste att det var en stat de levde i! Och det var i denna form som den revisionistiska arbetarrörelsen övertog etatismen.

Marx och Engels inbillade sig att den tyska socialdemokratin frigjort sig från den. De hade fel. Organisatoriskt, maktmässigt, var det förvisso de formellt marxistiska ”eisenacharna” som dominerade det förenade *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, men ideologiskt och mentalt var det lassalleanerna som hade överhanden – arvtagarna till den Lassalle⁴ som inte kunde tänka sig något annat organ för tillvara-

⁴ *Ferdinand Lassalle* (1825-64) grundade en tysk arbetarorganisation i början av 1860-talet men var nationellt sinnad och tog inte avstånd från den existerande preussiska staten; han dog före Tysklands enande (i en duell, orsakad av en kvinnoaffär). ”Lassalleanismen” var länge marxismens främsta konkurrent inom den tyska

tagandet av proletärernas och småborgarnas intressen än den preussiska auktoritära ämbetsmänna-, junker- och fanjunkarstaten och som var naiv nog att försöka förhandla med Bismarck i tron att han skulle bli betraktad som en jämlike av järnkanslern! Och i den mån som den svenska socialdemokratins grundare hade några mer sammanhängande politiska föreställningar, så var de snarare lassalleanska än marxistiska. Desto mer som de borgarsöner som snart tog över partiet (mäster Palm hade åtminstone haft en säker klassinstinkt) tillhörde den ”bildade” klassen, vilkens ”bildning” övervägande bestod i ett okritiskt tyskeri.

Den svenske gräsossen hyste därför en lika fast förtröstan på den svenska borgarstaten som någonsin borgarna själva. Denna stat var inte bara den enda tänkbara staten: den var det enda tänkbara samhället. Att sätta sig vid dess spakar och styra den i en mer angenäm riktning var allt som rymdes i hans föreställningsvärld. Partiet blev ett statsbärande parti och smälte lika fullständigt samman med den stat det bar som någonsin partiet i den stalinistiska Sovjetunionen. Detta är orsaken till den allmänna vilsenhet som präglar SAP när staten avlyfts från dess skuldror.

Men etatismen kom i nästan lika hög grad att prägla kommunisterna. Kanske var det illusionen om den saliga sovjetiska ”arbetar- och bondestaten” som orsakade detta hjärnstillestånd. Men i praktiken förväntade man sig på samma sätt som socialdemokraterna att denna borgarstat, som förtryckte, pryglade, arresterade och ibland till och med sköt på en, skulle vara den mekanism som förde proletariatet in i frihetens rike. Jag minns själv hur jag var studieansvarig i en lokalförening i VPK på 1970-talet och utan vidare kunde lära kamraterna att likt papegojor upprepa läxorna om statens klassnatur och dess karaktär av förtryckande maktapparat. Men när helst det blev fråga om att ställa ett konkret krav, blev det alltid ett krav att denna samma stat skulle i välvilligt patriarkalisk anda sörja för folkets behov. I praktiken fungerade man precis som Hilding Hagbergs gammelkommunister: ”Ligg nära sossarna och vänta på ryssarna”.

Staten och kapitalet

Det fanns i det slutande sextiotalets ”ultravänster” en föreställning om att staten alltid var ovillkorligt underordnad under den härskande klassen. På Erlanders bord stod en telefon; och när Kapitalet ringde i den, lyfte Tage luren och svarade: Ja, herrn! Riktigt så mekaniskt är emellertid inte förhållandet stat – klass.

I alla klasser, även de härskande, finns interna motsättningar. Alla kan inte samtidigt sitta närmast soppgrytan. Särskilt markanta är dessa motsättningar bland kapitalisterna. De baserar inte sin makt på börd eller jordinnehav eller juridiska privilegier utan på kapital, på ”likvida”, det vill säga ”flytande” tillgångar. Den som baserar sig på något som flyter måste simma. Varje kapitalist är tvingad att förmera detta kapital i minst samma takt som sina klassbröder, och därför kan han inte unna dem den minsta fördel framför honom själv. En adelsman kunde bli fattig, men han förblev likväl adelsman, en medlem av ett privilegierat stånd; men en fattig kapitalist är inte kapitalist längre.

Marx berättar (i *Kapitalet*) hur den brittiska regeringen en gång mottog en petition från stora industriidkare som ville att den skulle inskränka barnarbetet. De hade upptäckt att det hade blivit rent destruktivt och störde arbetskraftens reproduktion. Man frågar sig vad det var som hindrade dessa herrar att själva inskränka barnens arbetstid i sina egna fabrikskylor. Men svaret är självklart: den som gjort det hade gett en fördel åt dem som inte gjorde det. Det kortsiktiga egenintresset stod i bjärt motsättning till det långsiktiga, gemensamma klassintresset (som dessa herrar faktiskt, till skillnad från våra egna kapitalister, var klyftiga nog att se). Det gemensamma klassintresset måste *påtvingas* dem av en instans som var villig att tjäna detta intresse, men som också var höjd över de enskilda, privata vinst- och ackumulationsintressena – och det var detta de tiggde om. De regeringar som var mest villiga att värna om kapitalisternas övergripande intressen var, intressant nog, inte de liberala whig-ministärerna, som satt helt fast i *laissez faire*-ideologin, utan de hel- och halvfeodala, konservativa tory-kabinetten, som i första hand företrädde godsägarnas intressen.⁵

Statliga maktstrukturer som står alltför nära de enskilda individerna och grupperingarna i den härskande klassen riskerar två ting – dels att berövas förmågan att föra en konsekvent politik och i stället ryckas hit och dit, beroende på vem som drar i tåtarna, och dels att negligera de långsiktiga klassintressena. Se till exempel på USA i Latinamerika. Där har vilken liten sketen amerikansk kapitalist som helst som fått sin bananplantage nationaliserad kunnat störta sig på telefonen och kalla in marinkåren. Därmed har USA så konsekvent motarbetat sina egna (alltså sina kapitalisters) *politiska* intressen, att det egentligen aldrig behövts några slemma kommunister där – USA har varit sin egen bittra fiende. Eller se på vad som hände när de sovjetiska statskapitalisterna till sist fick som de ville. Stalin gynnade dem men terroriserade dem; Chrusjtjev gynnade dem men trakasserade dem. Brezjnev gynnade dem och lämnade dem i fred. Resultatet blev ”stagnationsperioden” och systemets förfall och upplösning. Något liknande händer närhelst penningherrarna får alltför direkta telefonlinjer till den politiska makten. Kapitalisterna har en beslutshorisont (och en mental horisont) som är drastiskt mycket trängre än den som krävs på det politiska området, och därför är de mycket dåliga på att upprätthålla sitt eget socioekonomiska system.

Därför är jag inte säker på att börsen skulle reagera med baisse om sossarna vinner valet hösten 1994.⁶ I varje fall var den äldre typen av mer långsiktigt arbetande kapitalister medvetna om att sossarna var goda förvaltare av kapitalets sekulära intressen, och utsikten att regeras av en hopar osnutna och käbblande borgaryngel (som de bara kände alltför väl) alstrade övervägande misstro hos dem. Den nuvarande generationen av elektroniska klipparknoddar, som enbart uppfattar Sverige som en irriterande black om foten, kan förstås tänkas ha en annan syn på saken.

⁵ *Laissez-faire*, franska, ”låt gå”: den ideologi som säger att penningherrarna ska lämnas fullständigt i fred, så ordnar sig allt till det bästa.

⁶ I detta fick jag i huvudsak rätt.

Föreställningen om totalitarismen. Finns det snälla icke-totalitaristiska stater? De mänskliga rättigheternas teori och praktik. Naturrätt och rättspositivism. Existerar mänskliga och medborgerliga rättigheter i verkligheten, och i så fall på vad grund? Vem eller vad ger oss dessa rättigheter? Rätt och makt. Den svenska misären, så som den demonstreras av Regeringsformens 12-14 §§: grundlagar och rättigheter utan grundlags skydd. Vilken rättighet som Regeringsformen faktiskt skyddar.

2. Leviathan

(Opublicerad, november 1993)

Frågan om förhållandet till staten har alltid varit en knäckfråga för dem som på något sätt ifrågasatt den rådande ordningen. Den blev till skiljelinjen mellan anarkister, lassalleaner och marxister, och mellan den revolutionära marxismen och Bernsteins revisionism (som ju bara var en repris på Ferdinand Lassalles).¹ Men händelserna under 1900-talet har fått också välanpassade borgerliga intellektuella att undra vad det var för ett bibliskt monster – Hobbes' *Leviathan* i ny gestalt – som härjade i Europa. Låt oss börja med frågan om den statliga maktens gränser.

Totalitarismen

Många auktoritära stater i den moderna historien har, uttalat eller outtalat, vägrat respektera någon fredad sfär för den enskilde undersåtens privatliv. Även detta har gjorts till ”material för statlig förvaltning” eller åtminstone övervakning. Sådana stater har kallats *totalitära*: de har eftersträvat total makt. Detta faktum har utlöst en omfattande men tämligen desorganiserad hjärnverksamhet bland borgerliga litteratörer. Ett på sin tid känt exempel var Hannah Arendts *The Origins of Totalitarianism* (1950).*

Historielösa som dessa skribenter var, föreställde de sig att de stod inför ett nytt fenomen. Ideologer som de var, inbillade de sig att detta var resultatet av en ny, speciell statsideologi som kallades *totalitarism* (ty för dem är ideologin politikens orsak, inte dess i efterhand ditsatta fikonlöv). Det hade alltså flugit i ett antal makt-havare att staten borde följa undersåten in över hemmets tröskel och om inte in på toaletten – det gjorde den inte ens i Orwells *1984* – så i alla fall in i sovrummet och helst också hjärnkontoret. Varför denna idé runnit upp just här och nu i just dessa herrars hjärnor var man inte klar över. Strunt samma. ”Totalitarismen” var ett användbart begrepp i denna ideologiska tidsålder. Det applicerades på de besegrade fascistiska staterna (givetvis inte på dem som i tid bytt sida, som Francos och Salazars

¹ *Eduard Bernstein* (1850-1932) var ursprungligen Engels' sekreterare. Efter Engels' död tog Bernstein direkt avstånd från dennes försvar av marxismens ursprungliga, revolutionära innehåll och lanserade en ”revisionism”, enligt vilken rörelsens mål inte var att omskapa samhället utan endast att existera: ”Rörelsen är allt, målet intet.” Bernstein påstod sig ändå vara marxist, och han inspirerade de socialdemokrater (bland andra Branting) som inte vågade öppet ta avstånd från marxismen.

* Finns sedan 2016 i svensk översättning: *Totalitarismens ursprung* – Red

regimer) men främst på ens egna ideologiska motståndare, det vill säga sovjetkommunismen. Självfallet var kommunism, socialism och nazism samma sak och lika ondskefulla och fördärvliga. Behöver det sägas att det USA inte var "totalitärt", där fascisterna McCarthy, Nixon och Hoover förföljde dem som vägrade ange sina hustrur, äkta män, barn eller föräldrar för demokratiska tankar? Den svenska dumhögerns tangentbordsdrängar² kör fortfarande denna väl inlärdas vals. Men den privata sfär som dessa herrar vill freda är helt enkelt privatkapitalet och inget annat.

Föreställningen att det skulle finnas två i grunden olika slags stater, snälla liberala sådana och elaka "totalitära", är felaktig. Stater är maktapparater, och det finns ingen makt som har några inbyggda, automatiskt verkande begränsningar. De flesta historiskt existerande stater har, oavsett styrelseskick, eftersträvat allmakt och allvetenhet (förkroppsligade i polisbetjänten, respektive polisspionen). Vad som satt gränser för dessa strävanden har inte varit de härskandes godartade sinnelag utan snarare deras praktiska oförmåga att befalla och kontrollera. Djingis Khan hade inte telefon och de romerska kejsarna hade inga datorer. Men där maktområdet var tillräckligt litet och överskådligt, där kunde man också närma sig den absoluta maktens ideal. Den vidrigaste "totalitära" maktgalning jag känner till härskade över stadsstaten Genève 1541-64. Han hette Jean Calvin och vördas i många länder som en stor religiös reformator och gudsmän. Stadens gator patrullerades av hans hantlangare som nitiskt kikade in genom fönstren för att kontrollera att medborgarna i allo levde ett gudfruktigt liv i enlighet med Calvins intentioner. De som hade invändningar brändes offentligt levande. Den ende som vågade hävda människans rätt att tänka själv, Miguel Servet, såg han till att steka extra långsamt. Egenrättfärdigheten är det ondas begynnelse (och detta, plus den Heliga Inkquisitionen med mera, kan vara något att tänka på för dem som nu vill påstå att islam är mer intolerant än kristendomen. Offentlig folkstekning är faktiskt något som muslimerna inte sysslat med).

Den svenska staten var lika kitslig, och krävde på samma sätt rätten att övervaka inte bara undersåtarnas göranden och yttranden utan ävenledes deras tankar. Det skedde med andliga och världsliga straff, med katekes och husförhör, och när den allmänna skolplikten infördes på 1840-talet, så accepterade högvärdiga prästeståndet detta huvudsakligen därför att skolan var en effektivare kanal för religiös och politisk indoktrinering än söndagspredikningarna. Hur kommer det sig då att det vi kallar demokratiska, medborgerliga eller mänskliga rättigheter över huvud taget existerar?

De mänskliga rättigheternas teori

Medeltiden och *l'ancien régime* kände inga allmänna rättigheter, bara de enskilda eller korporativa privilegier som olika individer, städer eller stånd åtnjöt. Föreställningen om rättigheter som alla hade oavsett börd, stånd, bostadsort eller skråtillhörighet, och

² Den utan konkurrens mest rabiate av dem är Per Ahlmark. Han har endast en politisk idé (om man får bevärdiga den med detta ståtliga namn) nämligen att alla som inte delar hans fanatism är absolut och metafysiskt onda. Ondska, Ondska! Andra analyser kan enligt honom inte existera. Kan man tänka sig något plattare och mer förnuftsfiendligt? Ingen som helst analys är då möjlig, ingen lärdom kan dras av historien (ty onda individer kommer det alltid att finnas). Och denna totala bortkoppling av förnuftet passar givetvis hr. Ahlmark utmärkt. (1997)

framför allt oavsett vad makthavarna tyckte om saken, uppstod först under upplysningstiden. Ett nytt, urbant civilt samhälle, som de feodala och klerikala herrarna hade svårare att behärska, hade vuxit sig starkt. Borgarnas dagliga liv reglerades inte, som böndernas, av godsherrens och hans uppsyningsmäns föreskrifter och kommandon, utan av ständigt men anonymt verkande marknadskrafter. *Teismen*, tron att Gud dagligen och stundligen ingrep i människornas affärer, beviljade privilegier åt herrarna och skyldigheter åt underheten, började då hos de bildade efterträdas av *deism*, föreställningen att han snarare var ”den store urmakaren” som skapat världsmekanismen, men som sedan inte ständigt behövde peta i verket eftersom han var en kompetent urmakare. Hans hand var osynlig, liksom Adam Smiths osynliga hand, marknaden.

Resultatet var den *naturrättsliga* ideologin. När nu människor i de västeuropeiska staterna och i de amerikanska kolonierna krävde frihet från feodala och fursteabsolutistiska påbud, respekt för sina privatliv, tanke- och yttrandefrihet och social jämlikhet (åtminstone för borgare) rättfärdigade man detta genom teorin att Gud vid skapelsen gett människan vissa rättigheter, som inte kunde tas från henne. Att bete sig som enväldskungar eller tyska fickdespoter gjorde var alltså ett brott mot själva världsordningen. Att detta ändå skett berodde på att Skaparen överlätit åt människorna själva att återställa den rätta ordningen, nämligen genom att störta tyrannerna, eller åtminstone avtvinga dem författningar. ”*We hold these truths self-evident...*” säger de amerikanska kolonisternas självständighetsförklaring (1776) och övergår sedan till att peka på hur kung Georg II och hans regering kränkte den personliga integriteten. Den franska revolutionens *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (1789) har samma tema; men försiktigtvis infogar den franske borgaren rätten till den personliga egendomen bland de av Gud givna eviga rättigheterna.³

Dock, revolutionen fortsatte vad upplysningen påbörjat och underminerade allt mer tron på av Gud stiftade institutioner. Naturrätten stötte på gensagor. De som käftade emot var *den historiska skolan*, som hävdade att rätten var ett historiskt betingat fenomen, och vars åsikter senare renodlades av *rättspositivisterna*. Dessa var huvudsakligen tyska professorer med pålitligt reaktionära åsikter, och det föll sig nu så lyckligt att den historiska skolans upptäckt av naturrättsteoriernas ohållbarhet sammanföll med den europeiska reaktionens seger efter revolutions- och napoleonkrigen. Hur nu det kom sig. Rättspositivisterna ansåg att ingen hade några rättigheter som inte stod i lagboken, och där stod i regel inget om några rättigheter. Rätten var lika med den skrivna lagen; och eftersom det var makten som skrev lagen, var makt lika med rätt. Det senare avstod de flesta professorerna från att öppet uttala, men själva faktum fann de sig väl till rätta med.

Rent formellt var alltså rättspositivisternas kritik fullt korrekt. Det fanns verkligen inga indicier, varken i Bibeln eller annorstädes, på att mänskliga rättigheter ingått i Guds plan för skapelsen. Men då tsarens, påvens och Metternichs reaktion så småningom fick vika för nya revolutionsvågor 1830 och 1848, hände något märkligt. Professorernas sanning fortsatte visserligen att gälla, i den akademiska republiken och i den officiella statsteorin, men i praktiken slog rättighetstänkandet igenom. Dock tenderade

³ Naturrättsliga idéer formulerades redan under antiken av de stoiska filosoferna. Orsaken var densamma som i modern tid: Förfädernas gudar var döda och kunde inte längre sanktionera rättsordningen genom direkta ingripanden.

man nu att se rättigheterna som givna av Naturen – världens eller människans – i stället för av en främreorientalisk stamgud. Förenta Nationernas deklaration om mänskliga rättigheter av 1948 är pratigare än de franska revolutionärernas, men nämner ingen gud, kanske för att kunna göra dokumentet icke konfessionellt. *De facto* ignorerar man den teoretiska kritiken och låtsas som om det fortfarande vore 1776 eller 1789.

Rättigheternas praktik

En vän till mig, med högborgerligt ursprung, kom i samvetsnöd under gulfkriget. Vad hade det arma irakiska folket gjort för ont som utsattes för detta? Som bildad person trodde han på rättspositivisternas argument, men som anständig människa ansåg han att även irakier borde ha rätt att slippa bli levande kremerade.

Det svar jag gav honom ger jag nu. Nej, det finns inga medfödda, oförytterliga mänskliga rättigheter, varken givna från ovan eller inneboende i vår natur. Ändå finns rättigheterna – i vissa länder, under vissa tider, för vissa människor. De finns, där de finns, därför att folken i uppror eller med hot om uppror eller allmän oregerlighet tvingat despoterna att i sin byxångest nådigt bevilja sina trogna och lojala undersåtar dessa rättigheter, rätten till liv och frihet, rätten att tala, skriva och trycka, och framför allt rätten att organisera sig och att välja sig ombud (vilket inte hindrade att despoterna i regel försökte återkalla sina nådiga författningar så snart de bytt byxor och hunnit samla några regementen). Att dessa rättigheter nu anses böra tillkomma alla, beror på att en vitt spridd opinion misstänker att stater där de inte gäller blir tämligen oboeoliga. Och de ”demokratiska” eller ”borgerliga” rättigheter som vi nu råkar ha, dem har vi inte därför att vi lever under herrar som godhetsfullt avstår från att tänka ”totalitära” tankar eller därför att försynen undantagit vårt land från världens allmänna ondska. Vi har dem därför att våra fäder och mödrar tvingat sig till dem, och vi har dem så länge vi själva är beredda att försvara dem.

Blunda en stund och vi mister dem. Tro inte att vare sig den statliga eller privata överheten gått och fått ett demokratiskt och filantropiskt sinnelag. Högern har aldrig kunnat begripa vitsen med lika rösträtt. De rika betalar ju mer skatt, varför ska de då inte också ha fler röster än de som är så korkade att de envisas med att vara fattiga? Varför ska kapitalisten tåla inskränkningar i sin maktutövning? Varför ska han inte få godtyckligt avskeda dem som vägrar acceptera att världen är platt om deras arbetsgivare propsar på detta? Varför ska han inte fritt få bryta ner, förgifta och ha ihjäl sina anställda så länge andra står i kö utanför hans port och därmed bevisar att de själva godtar arrangemanget (annars skulle de väl ha dragit sig tillbaka och levt i Djursholm på sina räntor). Och sammalunda med staten. Varför ska inte polisen få bugga våra telefoner, avlyssna våra samtal, öppna vår post och registrera våra ekonomiska transaktioner efter eget gottfinnande? Är du kanske något slags brottsling som har något att dölja?

Inte heller räcker det att försvara de rättigheter vi har. Vi måste också erövra nya, som kanske blir viktigare än de gamla. I USA kräver FBI nu en lag som förbjuder medborgarna att kryptera sin inbördes datakommunikation så att snutarna inte kan tjuvlyssna på den. I Sverige vill vår trevliga polis ha rätt att göra massgripanden och föra

allehanda dataregister över folks arvs massa med mera, givetvis med hänvisning till sådant som ingen kan vara mot, t.ex. kvinnofrid, eller för, som knarklangning. Regeringar har, oavsett partifärg, aldrig visat större omsorg om medborgarnas integritet. Administrativ bekvämlighet och den egna klåfingrigheten har gett den svenska statsförvaltningen ovanor som upprepade gånger renderat den smäll på fingrarna i Europakommissionen för de mänskliga rättigheterna och Europadomstolen. Icke så att länder som Frankrike, Storbritannien, Italien och Tyskland skulle vara några mönster av respekt för medborgarna. Men historiska traditioner av kamp för rättigheter – och lika historiska erfarenheter av hur det är att leva utan dem – har åtminstone lärt deras överheter att hyckla demokratiskt sinnelag. Redan detta är ett framsteg.

Ett skammens dokument

Sådana beteenden är dåligt utvecklade i Sverige. Festtalens påståenden om att Sverige skulle ha särskilt djupt rotade demokratiska traditioner är ogrundade. Tvärtom har vårt folk alltid stått lojalt i diket med mössan i hand när överheten farit förbi. Själva tanken på generella rättigheter och friheter har varit djupt motbjudande för en byråkrati som alltid värnat om sin rätt att förfara i enlighet med förvaltningsmässig expediens och behandla befolkningen som statshjon. Ett diagnostiskt prov på hur överheten i verkligheten ser på underhetens rättigheter kan vi göra på en källa vars auktoritet inte kan ifrågasättas, nämligen Regeringsformen.

När denna totades samman under gemytliga former i Torekov 1971, upptäckte grundlagsfäderna trots dimmorna att det i civiliserade stater var brukligt med en grundlagsfäst rättighetsförklaring. En sådan måste givetvis också Sverige ha. Och Sverige fick den. Nu är det ju så att dessa deklARATIONER får status av grundlag därför att de stadgar om rättigheter som anses grundläggande och viktiga. Grundlag är alltid svåra att ändra. Den amerikanska rättighetsförklaringen kan över huvud taget inte ändras, bara utvidgas. Svensk grundlag kan bara ändras genom två riksdagsbeslut med ett val mellan, eller genom val plus folkomröstning.

Med ett undantag: rättighetsförklaringen. Ty på denna, med dess stolta deklARATIONER om oförytterliga och bjudande rättigheter, följer skammens coda i paragraferna 12 – 14: rättigheterna ”får begränsas genom lag”. Vanlig lag, eller till och med en regeringsförordning som ger polisen rätt att förfara som den behagar. Med andra ord, det finns en del av Sveriges grundlag som inte har grundlags skydd, utan som kan undanröjas under en nattmangling med ett enkelt majoritetsbeslut av en lämpligt preparerad riksdag, i värsta fall med en rösts övervikt. Och denna del är den som behandlar medborgarnas rättigheter. Klarare och mer auktoritativt kan herrarnas förakt för packet inte redovisas.

*”Statsmakten går från folket ut.
Men vart går den väl hän?
Ja, vart går den väl hän?”*

frågar Bertolt Brecht i sin dikt *Tre paragrafer ur Weimarförfattningen*. Dennas första paragraf löd: ”Statsmakten utgår från folket.” Karakteristiskt nog kopierar Regeringsformen detta historiska dokument; dess 1 § lyder: ”All offentlig makt i Sverige utgår

från folket.” (Lägg märke till den försåtliga reservationen: endast den *offentliga* makten, inte penningherrarnas privata makt.) Med tanke på vad Weimarförfattningen kunde användas till verkar ju detta betryggande – väl inte för oss, men för herrarna.

Det är värt att notera att det inte existerar några som helst sanktioner för brott mot de mänskliga eller medborgerliga rättigheterna, vare sig de ”begränsats”, det vill säga upphävts, på ovan angivna sätt eller ej (och även om så inte skulle ha skett, är det tunnsått med stadganden i Brottsbalken om vad som händer den som t.ex. avskedar en anställd som använt sin rätt att yttra sig). Det talas om att vissa sådana sanktioner ska införas i den kommande författningsrevision som vår förutsedda inrangering under Europeiska Unionens *Neuordnung Europas* anses kräva. Men detta gäller a) inte den privata makten, penningherrarnas makt, utan endast myndigheter, och b) inte regeringen och riksdagen, som ska vara fria att även i fortsättningen trampa grundlagen under fötterna när en enkel majoritet så behagar. Och den enda mänskliga rättighet som moderaterna var intresserade av att verkligen göra okränkbar var, som väntat, rätten att genom privat ägande av samhällsliga produktionsmedel exploatera andras arbete.⁴ För högern är och förblir mänskliga rättigheter en vara som kan och bör köpas och säljas, liksom allt annat. Och tillgången till dem bör vara bättre för folk som har mycket pengar, sämre för dem som har mindre och ingen alls för de egendomslösa.

Socialdemokraterna, liksom på sin tid Stalins ideologer, kan inte inse varför medborgarna måste kunna försvara sig mot staten. Den är ju deras egen, i varje fall så länge den har socialdemokratisk partietikett, och när den inte har det, är det de elaka borgarna de måste försvara sig mot, inte staten (som ju enligt tingens ordning snart ska bli socialdemokratisk igen, som den alltid hade bort vara). Tanken att det skulle sättas upp något slags rättsliga skrankor för den administrativa maktutövningen och för beslut fattade ”i demokratisk ordning” enligt ovan, till exempel genom att domstolar skulle kunna vägra följa lagar som strider mot de mänskliga rättigheterna, fyller dem med avsky. I början av november 1993 argumenterade Harry Schein i DN mot en sådan perversion, apropå författningsrevisionen. Sådant borde man lugnt kunna överlämna åt riksdagsmajoritetens och regeringens gottfinnande.

Harry Schein har inga ursäkter. Han är född och uppfödd i det *Mittleuropa*, som under hans generation upplevt statliga tyrannier vilka haft olika politiska färger men som förenats av barbariet som gemensam nämnare. Han kan alltså inte urskulda sig med någon provinsiell svensk aningslöshet. Borgarna vill ha denna befogenhet för domstolarna, men den enda rättighet de vill se försvarad på detta sätt är som sagt den heliga äganderätten.

* * *

Det tjugonde seklet, med dess statsterrorism och väladministrerade masskrig och förintelser, borde ha lärt oss att förhålla oss skeptiska till påståenden om att staten ska leda oss in i ett framtida lyckorike. Vi kan till och med misstro föreställningen om att

⁴ Under hänvisning till att EU krävde det - ett argument som rutinmässigt används för att försvara alla angrepp på medborgarnas rättigheter - infördes också denna bestämmelse. Det stadgas alltså numera i Regeringsformen att Sverige skall vara kapitalistiskt. Givetvis har denna paragraf bättre skydd än bestämmelserna till skydd för vanligt folk. Den kan förstås avskaffas genom två läsningar i riksdagen med ett val eller en folkomröstning mellan; men man behöver inte vara något geni för att gissa sig till vad som skulle hända efter den första läsningen. (1997)

det skulle vara möjligt att på något varaktigt sätt kontrollera denna stat i det exploaterade folkflertalets intresse. Vad som hänt i Sverige från åttiotalets slutande år och framåt tyder på att detta är en illusion. Vi intalade oss – jag undantar inte mig själv – att de sociala, ekonomiska och politiska framsteg vi gjort, kanske i västerlandet men i varje fall i Sverige, i det stora hela var irreversibla: de skulle inte kunna göras ogjorda. Där var vi dåliga marxister, i den mån vi gjorde anspråk på den benämningen, vilket en del gjorde förr i tiden. Aldrig, sade vi oss, skulle folket åter acceptera en massarbetslöshet, det vill säga en som låg nämnvärt över två procent (kolla de senaste siffrorna). Den generella välfärdspolitiken skulle inte kunna rivs upp, eftersom den var i kapitalets långsiktiga intresse (men begrep kapitalisterna den saken?). Lönesänkningar skulle aldrig gå att genomföra (men vi tänkte inte på att det finns andra sätt att öka exploateringsgraden, både den privata och den statliga, t.ex. genom skattereformer). Staten har sin natur, som en maktapparat vilken den härskande klassen behöver *och som i sin tur behöver den härskande klassen* och, kan jag här föregripa mitt eget resonemang, skapar en ny sådan klass om den mister den gamla. Makt äter och kräver makt, och skapar mer makt. Makten är samhällenas svarta hål, som växer sig allt större genom att sluka allt mer materia, allt fler stjärnor och planeter, och därmed kan sluka ännu mer ... *ad infinitum*. Makten är som skräcködlorna i *Jurassic Park*, som kanske för en tid kunde stängas in bakom elektrifierade stängsel, men som slapp lösa vid första strömavbrott. Den saknar principiella begränsningar och är därmed i princip okontrollerbar, mer okontrollerbar ju större den växer sig.

Ingen strategi för samhällelig omvandling, reformistisk eller revolutionär, kan tas på allvar om den stillatigande accepterar att vi under någon längre tid ska sammanleva med detta monster. Förr eller senare slappnar vår vaksamhet, förr eller senare samman svärjer sig händelserna mot oss, med hjälp av andras onda avsikter eller dem förutan, och Leviathan slipper lös. Varje långsiktig handlingsplan måste sikta mot *avskaffandet av makten* – definierad som förmågan och rätten att utöva tvång mot andra, som samhällenas hierarkiska system av över- och underordning. Detta är inte vimsig filantropi. Det är en fråga om ren självbevarelse. Eller har vi redan glömt Gulag?

Staten och friheten. Lopp hoppning, en svensk nationalsport. Revisionism och stalinism. Makt, frihet och demokrati. Högern, vänstern och den nationella frågan. Vem är det som inte har ett fosterland? Varför demokratifrågan och den nationella frågan inte kan skiljas från varandra. Staten, klassen och övergångssamhället. Staten, den borgerliga staten och den proletära staten. Vad som hände i Sovjetunionen – beviset på att en stat kan skapa en härskande klass som uppbär den.

3. Staten och revolutionärerna

(Opublicerad, november 1993)

De två socialistiska riktningarna i Tyskland, lassalleanerna och ”eisenacharna”, slog sina påsar samman på den gemensamma kongress i Gotha 1875 som konstituerade Sozialdemokratische Partei Deutschlands. På kongressen antog man ett nytt gemensamt program. När detta nådde Marx i London blev han bestört. Han skrev ett långt brev till vännen Wilhelm Bracke i Braunschweig och bad denne överlämna hans ”kritiska randanmärkingar” till SPD:s ledare August Bebel, vilket Bracke också gjorde. Marx var inte direkt diskret i sin kritik:

”Enligt II eftersträvar sedan det tyska arbetarpartiet 'den fria staten'.
Fri stat – vad är det?

När arbetarna nu frigjorts från det inskränkta undersåteförståndet är det ingalunda deras sak att göra staten 'fri'. I Tyska riket är staten lika 'fri' som i Ryssland. Friheten består i att förvandla staten från ett organ som är överordnat samhället till ett som är alltigenom underordnat det, och redan idag är statsformerna friare eller ofriare i så måtto som de inskränker 'statens frihet'.

Det tyska arbetarpartiet visar – åtminstone om det gör detta program till sitt – hur ytligt de socialistiska idéerna sitter, när de i stället för att behandla det bestående samhället [...] som grundvalen för den bestående staten [...] i stället behandlar staten som ett självständigt väsen, som har sina egna 'andliga, sedliga, frihetliga grundvalar'. [...]

Man frågar sig då: vilken omvandling kommer statsväsendet att undergå i ett kommunistiskt samhälle? Med andra ord, vilka samhällsliga funktioner kommer då att återstå, som är analoga med de nuvarande statsfunktionerna? Den frågan kan bara besvaras vetenskapligt, och man kommer inte heller problemet ett lopp hopp närmare för att man tusen gånger om kopplar samman ordet folk med ordet stat.

Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger perioden av den revolutionära omvandling till det andra. Den motsvaras också av en politisk övergångsperiod, vars stat inte kan vara något annat än proletariatets revolutionära diktatur.” (*Kritiken av Gothaprogrammet*, 1875. Min översättning.)¹

¹ Övergångssamhället mellan kapitalism och kommunism kom senare att kallas ”det socialistiska samhället”.

Marxismen var i sin ursprungliga fattning revolutionär. Denna revolutionära inriktning bestod ingalunda i att man längtade efter att få gå ut på gatorna och slåss. Den innebar i stället att man insåg att samhällen har en klassnatur, och att ingen grundläggande förbättring av det arbetande folkets villkor är möjlig med mindre att man ändrar denna klassnatur, det vill säga att det arbetande folket tar makten från borgarna. Om man verkligen önskar detta, då finner man sig också ställd inför den härskande klassens stat, dess huvudförsvarslinje. Där, om inte förr, visar det sig om det är en omvandling av samhället eller sin egen ställning man prioriterar högst. Om man å andra sidan, av omsorg om sin komfort, sin borgerliga respektabilitet och så vidare föredrar att vända bort blicken och mumla, då strävar man bara efter att tills vidare, i väntan på penningherrarnas Endlösung, göra sin tillvaro något uthärdligare. Då ställer man inte *maktfrågan*, det vill säga *demokratifrågan*.

Revisionismen

Den socialdemokratiska rörelse som bildades 1875 var inte revolutionär. Den hade aldrig ambitionen att avskaffa penning- och statsherrarnas makt; dess perspektiv förblev alltid den subalternas klassens, nämligen att bli lite mindre exploaterad, och under något mindre brutala former.² Bebel läste brevet från Marx och aktade sig sedan noga för att offentliggöra den frätande kritiken – inte ens hans nära medarbetare Liebknecht fick läsa episteln. Den förblev okänd tills Engels publicerade den 1891, i samband med en ny kongress och ett nytt program, som Engels kritiserade lika obarmhärtigt, och med lika liten verkan (Engels, *Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs 1891*, kallat *Kritiken av Erfurtprogrammet*).

Man talade senare om ”revisionism”. Officiellt fortsatte socialdemokraterna att bekänna sig till marxismen, fastän klyftan ständigt ökade mellan teori och praktik. Bernstein var den förste att öppet kräva en antirevolutionär ”revision av marxismen” – att det var fråga om att avskaffa den, eller i varje fall beröva den allt innehåll, hade inte heller han modet att säga. Han fick bära hundhuvudet för hela denna riktning, fast den i själva verket var äldre än hans öppna ställningstagande. Och fast man officiellt tog avstånd från honom (Branting till exempel vågade inte direkt bekänna sig till honom) så kom den tyska och nordiska socialdemokratin allt framgent att präglas av naiv statsdyrkan och öppet klassarbete. Av marxismen återstod endast så mycket som man kunde behöva för en stalinistisk partikatekes, vars ständigt återkommande refräng var att medlemmarna och väljarna tryggt skulle förlita sig på ledarnas vishet och historiens obevekliga mekanik. Denna växande interna motsättning mellan medlem-

Marx kallar det emellertid en tidigare eller ”lägre” fas av kommunismen. – Jag har på annat ställe (artikeln *Den röda tråden II* i *Socialistisk Debatt* 4/1992, nu i *Hade Marx fel?* 1992-1997) klargjort den ursprungliga, marxiska betydelsen av termen ”proletariatets diktatur”, dvs. en statlig maktutövning som sker under en övergångsperiod av begränsad varaktighet och som i sin politiska aspekt helt motsvarar den nutida definitionen av begreppet demokrati.

² Begreppet *subaltern klass* introducerade jag på ovan anförda ställe, tydligen med en del aha-upplevelser som följd. En subaltern klass är en underordnad klass som tillhör samma produktionssätt som samhällets härskande klass – så som t.ex. slavarna i slavsamhället – och som inte har produktiva funktioner utanför dessa relationer av underordning och exploatering. En subaltern klass definieras utifrån denna underordning, och det finns inget historiskt exempel på att en sådan klass någonsin lyckats gripa den politiska makten. Jag påpekade i sammanhanget att den traditionella industriarbetarklassen är ett gott exempel på en subaltern klass.

marnas och väljarnas intressen och partibyråkraternas särintresse av klass- och statssamarbetet förhindrade samtidigt all verklig demokrati inom rörelsen (vilket Engels också upprört konstaterade). Reellt sett blev socialdemokratien varken social eller demokratisk. Den blev stalinistisk.

Saken ställdes på sin spets 1914, när de konkurrerande imperialistiska stormakterna drev ut sina respektive arbetande folk för att slaktas i skyttegravarna. Med få undantag (fransmannen Jaurès var ett hedervärdigt sådant, men så blev han också mördad) ställde Europas arbetarledare upp på kriget. Situationen i Sverige var intressant. Högern hade alltid älskat det bombastiska wilhelmska Tyskland och önskade, med Sven Hedin, ”modig uppslutning på Tysklands sida”. Liberaler och socialdemokratiska ledare var för fega för ett liknande ställningstagande men önskade intensivt Ententens (Storbritanniens och Frankrikes) seger över Tyskland och därmed över den egna ultrahögern. Ingendera sidan var för freden, bara för olika sidors seger. Liberalerna kunde oja sig över blodbadet, men såg det som nödvändigt. Det var ju inte de själva som badade. När den socialistiska vänstern kallade till en fredskonferens i Zimmerwald i Schweiz 1915 lades alla slags hinder i vägen för delegaterna – även de svenska – och när de återvände hem, blev de direkt trakasserade – även de svenska. De spänningar som uppkom på det viset spelade en viktig roll för den socialdemokratiska partisprängningen 1917, som direkt utlöstes av att zimmerwaldresenärerna uteslöts samma år.

* * *

Det var Lenins storhet att han bröt med den europeiska socialdemokratiens etatism och klassamarbete. Därmed bidrog han också till att för en tid återupprätta marxismen, ty revolutionen är dess innersta innehåll, utan vilket dess sociologi och ekonomiska analys enbart bildar ett tomt skal. Att priset för detta momentana framsteg blev så ohyggligt berodde mindre på Rysslands allmänna historiska efterblivenhet (som Lenin ständigt betonade) och mer på den europeiska arbetarklassens subalterna natur. Den revolution i kontinental skala som bolsjevikerna väntade sig, och som skulle rädda dem ur den ryska situationens fundamentala omöjlighet, inträffade aldrig. I stället kom Lenins mer eller mindre självutnämnda lärjungar att begåva den europeiska vänstern med en stalinism som var ännu värre än den socialdemokratiska.³

Makt och demokrati

Man kan inte acceptera ett samhälle som vilar på den enes exploatering av den andre, på en uppdelning i härskande och behärskade, och vara demokrat. Demokratien vilar på människors lika rättigheter, kapitalismen på en radikal ojämlikhet. Högern bejaktar öppet denna ojämlikhet, hävdar människors olika värde och olika rättigheter, och skäms inte. Liberalerna accepterar den och skäms. Sossepamparna försöker låta bli att låtsas om den (och det kan man ju hålla med om att den inte direkt drabbar dem själva). Men i grunden sitter de i samma båt. *De är antidemokrater*. Denna fundamen-

³ Också frågan om stalinismen har jag tidigare behandlat rätt ingående (ovan anförda ställe). Den var ingalunda någon uppfinning av Stalin eller ens av de otäckta kommunisterna, utan är den typiska ideologi som produceras av och för en subaltern klass' medvetande. Socialdemokratien har varit och är typiskt stalinistisk, med personkult och allt.

tala politiska livslögn som de delar kommer obönhörligen att driva dem till en alltmer öppet auktoritär politik, till fascism (och högern kommer inte att skämmas då heller). Givetvis kommer denna auktoritära politik att utmålas som den enda demokratin, ty ordet demokrati har för dessa herrar för länge sen upphört att betyda något annat än deras egen makt.

Av detta skäl blir demokratifrågan allt mer brännande. Den visar sig vara vad den egentligen alltid varit, en livsfråga för folkets breda lager. Den som vägras arbete, terroriseras på sin arbetsplats om han får något, hårdmarkeras av en öppet fascistisk polismakt utanför den och kastas på sophögen när hans kapitalist inte längre behöver honom, lever under *kapitalets auktoritära diktatur*. Och det vet folk mycket väl. Alternativet, möjligheten att leva ett anständigt liv, är demokratin, eller som de gamle kallade det, ”proletariatets demokratiska diktatur”. Jag har på annan plats utrett språkbrukets förändringar, och hur detta begrepp med dagens bruk fullständigt motsvaras av det moderna demokratibegreppet. Jag skulle bara vilja inflika att även demokratin på den tiden betraktades som en form av förtryck, nämligen majoritetens makt över minoriteten. Den måste, ansåg Marx och Engels, så snart som möjligt ersättas av *friheten*, ett tillstånd där beslut fattades inte genom majoritetsomröstningar utan genom diskussion och samförstånd, och där minoriteter och individer inte kunde utsättas för majoritetsförtryck.

Högern har en klart utstakad politisk linje. Den är att bli kvitt demokratin, det vill säga det folkliga inflyandet över den politiska makten. För denna höger var avskaffandet av den graderade rösträtten en riksolycka. Borgaren existerar inte som individ, som personlighet. Han är endast sin förmögenhets biologiska bihang, och hans existens tillväxer och förminsкас med bankkontot. Att då inte denna förmögenhet – hans verkliga existens – ska erkännas fullt ut genom att hans mänskliga och medborgerliga rättigheter räknas i pengar, är för honom en skymf, ett övergrepp. Nu ska denna graderade rösträtt återinföras bakvägen, genom att medborgare med lika rättigheter degraderas till kunder med olika rätt, graderad efter plånboken. Kapitalets diktatur får inte hämmas av några begränsningar. Att hävda demokratin mot dessa högerextremister är inte att käbbla om reglerna för ett parti Monopol – det är en livsfråga. Anslutningen till EU ser herrarna under samma aspekt, ty här ska makten avlägsnas så långt från folket som möjligt och förskansas i en allsmäktig och oåtkomlig eurokrati. Den ska fatta de beslut som penningherrarna vill ha fattade men som de helst inte vill bära ansvaret för. Här tangerar demokratifrågan *den nationella frågan* och överlappar den delvis.

Den frågan ställs nu också. Marx påstod på sin tid att proletärerna inte hade något fosterland. Vad som i dag står klart är att kapitalet inte har det. Med jämna mellanrum får finansmarknaden ett av sina psykotiska anfall, och ett antal knapptryckningar skickar stora delar av nationalförmögenheten i omloppsbanan runt jorden. I dag är det den arbetande människan som är bunden till sin materiella grund och till sitt sociala nätverk av mänskliga relationer. Arbetet är konkret, kapitalet är abstrakt och blåser likt vinden vart det vill. För detta kapitals bihang är Sveriges folk och alla andra nationer, människors rötter och språk och inbördes relationer, deras kamratskap, kärlek, ömhet och solidaritet enbart hinder för deras egen framfart. Endast den arbetande människan kan ha ett fosterland, och endast den som har ett fosterland kan respektera andra folk och vara internationalist. Penningnissarna är inte alls internationalister, de är kosmo-

politer som framgångsrikt sparkat sönder sina egna mänskliga relationer och söker göra detsamma med alla andras. För dem som de har lyckats ”frigöra” på detta sätt återstår å andra sidan endast ligans, vargflockens och den förmenta rasens sammanhang. Rasismen är en av kapitalismens typiska sönderfallsprodukter.

Staten och dess härskande klass

Strävar vi efter mänsklig frigörelse (och strävar du efter något annat förstår jag inte varför vi ska diskutera med varandra) så kan vi inte låta den förtryckande klassens stat existera. Det har på sistone blivit på modet bland sossar och socialliberaler att försvara, inte den borgerliga men den *socialdemokratiska* staten, som om nu den saknade klassnatur. När man, helt riktigt, försvarar *väljärden* gör man inte den nödvändiga distinktionen mellan staten och de samhällsliga funktioner den tillskansat sig och försvarar också *väljärdsstaten*, men denna är också en borgerlig stat – ehuru något mindre stupid än moderatstaten. Väljärden är denna stats fasad, men dess kärna är samma maktapparat som tidigare. Men positionen är ju behaglig: lite till vänster om *Moderna Tider* och klart till höger om de otäcka kommunisterna. När det gällde väljärdsolitik stod Hitler till vänster om *Moderna Tider*. Kanske borde jag sätta mig ner och skriva artikeln *Staten och opportunisterna*, men det tar emot så förbannat!

När Lenin på nytt ställde den bortsmusslade frågan om *den borgerliga statens avskaffande* på dagordningen, frågade man honom i all oskuld om inte detta var en eftergift åt anarkismen. Anarkisterna, Bakunins förkättrade följeslagare, var ju också mot staten. Lenin genmälde (och jag genmäler) att både marxism och anarkism var lika fientliga mot den borgerliga staten. Frågan var vad som skulle efterträda den. Anarkisterna trodde att sedan staten störtats av en spontan resning och några välriktade gatstenar, skulle omedelbart det statslösa lyckoriket inträda. Om detta gjorde man sig inte några mer ingående föreställningar. Marx sade om Bakunin att han var outhärlig på revolutionens första dag och omöjlig på den andra. Marxisterna däremot insåg att en ny makt måste ersätta den gamla, nämligen folkmakten, demokratin, ”proletariatets diktatur”.

Folket måste kunna försvara sig. Folket måste kunna skapa de institutionella strukturerna för sin egen maktutövning. Men samhället är fortfarande ett klassamhälle, om också med en annan härskande klass. Såväl inom som runt omkring gränserna står de som önskar folkmaktens undergång. Även i folkmaktssamhället måste det finnas lagar och de måste kunna upprätthållas och sanktioneras. De gamle gjorde sig inga illusioner om detta:

”Vad vi här har att göra med är ett kommunistiskt samhälle, inte sådant som det utvecklats på sin egen grundval, utan tvärtom sådant som det just framgår ur det kapitalistiska samhället, alltså i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt ännu behäftat med födelsemärkena från det gamla samhälle, ur vars sköte det kommer fram. Följaktligen får den enskilde producenten – efter avdragen – tillbaka exakt vad han ger. Vad han gett det är sitt individuella arbetskvan- tum. [...] Här råder uppenbarligen samma princip som reglerar varuutbytet, i den mån detta är utbyte av lika värden. [...] Den lika rätten är här därför ännu till sin princip den borgerliga rätten [...]” (Marx, *Kritiken av Gothaprogrammet* 1875.)

Lenin går så långt i *Staten och revolutionen* att han direkt säger att det socialistiska övergångssamhället är ett *borgerligt* samhälle och till och med att dess stat är en borgerlig stat; ty en stat som upprätthåller en borgerlig fördelningsprincip måste vara borgerlig i åtminstone det avseendet. Det är i *Kritiken ...* som Marx talar om den ”högre fas av det kommunistiska samhället” som på sitt banér kan skriva ”av var och en efter förmåga, åt en och var efter behov”. Vägen dit behöver inte vara nedslående lång. Redan ”välfärdssamhället” tog de första stegen mot behovsprincipens genomförande. Att de sista av dessa steg kommer att tas i en annan historisk epok än vår behöver då inte avskräcka oss.

Ett segrande folk kommer sålunda att avskaffa den *borgerliga* staten, men inte ”staten” *tout court*. Samtidigt inser vi det som både revisionister och andra stalinister så ivrigt försöker förneka, nämligen att folket måste kunna försvara sig *även mot sin egen stat*. Än mer: denna stat måste från början ha ett inbyggt program för sin egen nedmontering. Ty även den är sina tjänares sociala existensform och formar deras medvetanden. Även den skapar sina intressen, och lockande medel att tillfredsställa dem. Staten är förvisso den härskande klassens verktyg. Men den moderna staten, med alla sina förgreningar och maktmedel, är inget passivt, osjälvständigt redskap. Den kan i vissa lägen få ett eget liv. Och finner den att den saknar en härskande klass att tjäna, kan den i värsta fall skapa denna klass själv.

Det sovjetiska exemplet

I *Staten och revolutionen* (1917) hamrar Lenin in tesen att den borgerliga staten måste ”krossas till atomer”. Så skedde också. Men på resningen i november samma år följde inte den europeiska revolution som bolsjevikerna föreställt sig, och utan vilken de skulle ha sett varje tanke på en egen revolution som meningslös. Inte ens i Tyskland, det land dit de avundsjukt blickade och där de trodde sig finna världens mest avancerade och mogna proletariat, kunde arbetarklassen ta makten. Världsrevolutionen var inte en händelse, den visade sig vara en historisk epok. På den ryska revolutionen (och den *var* en revolution, om inte på landet så i varje fall i industristäderna) följde därför år av utländsk intervention, inbördeskrig och försvarskrig. I denna malström drunknade den fåtaliga arbetarklassen och förgicks. Det nya samhället miste det som bolsjevikerna såg som dess härskande klass. Hur mycket vi än må säga oss att detta var en subaltern klass som inte var i stånd att själv utöva makten, så var ändå dess undergång en katastrof. De enda som nu kunde rida spärr mot den auktoritära utvecklingen var ett tunt skikt av ”gammalbolsjeviker”, Lenins teoretiskt skolade och europeiskt bildade medhjälpare. De räckte inte långt.

En ny ”sovjetisk” stat hade bildats. Men vem uppbar den? Det upptäckte Stalin. På en inspektionsresa i Volgaregionen strax efter inbördeskriget fann han att de nya statsorganen på regional och lokal nivå till nittio procent bemannades av gamla tsaristiska tjänstemän, samma *tjinovniki* som förr. Staten hade förvisso krossats till atomer; men atomerna hade åter förenat sig och bildat en ny.

Andra skulle ha förfärats av denna upptäckt. Stalin insåg att han kunde utnyttja den. Den blev grundvalen för hans politik. Det var under hans regering som denna i

grunden för-revolutionära stat fick, och i själva verket *skapade*, sin härskande klass. Och eftersom det förhärskande produktionssättet var statskapitalism, blev denna klass en statsbourgeoisi; men då landsbygden levde under något som närmast kan kännetecknas som statsfeodalism (alias ”det asiatiska produktionssättet”) fick denna härskande klass, ”nomenklaturan”, tydligt feodala drag av personligt bossvälde (*chefstvo*). Maktfullkomligheten i denna stat gjorde att utvecklingen blev exceptionellt rätlinjig och tydlig. Det enda störande inslaget var Stalin själv, som nogsamtidigt såg till att utrota alla de grenar av den nya plantan som skulle kunnat bli till hinder för hans personliga maktutövning.

Vi föreställer oss att situationen inte kommer att vara lika omöjlig i Sverige. Den subaltern industriarbetarklassen har börjat ersättas av en ny ”arbetande klass” som på ett annat sätt än den är kapabel att ta steget in i makten. Den stat som skall avskaffas har inte samma uråldriga tradition av despotism som den ryska. Men även om nu detta skulle vara sant – och vi kan inte vara säkra på att det i alla stycken blir på det sättet – så kvarstår lärdomen: vaksamheten är frihetens pris.

Lästips – Mer av Lars Bergquist

[Hade Marx fel? En studie i poststalinistisk marxism](#) (Om marxismens relevans efter Sovjetunionens och östblockets sammanbrott)